

Т. Р. Сейдығалиев, Қазақстан Республикасы ІІМ Б. Бейсенов атындағы Қарағанды академиясының мемлекеттік-құқықтық пәндер кафедрасының аға оқытушысы, полиция подполковнигі

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ АДАМ ҚҰҚЫҒЫ САЛАСЫНДАҒЫ ІШКІ ІСТЕР ОРГАНДАРЫ ҚЫЗМЕТІНІҢ НЕГІЗГІ БАҒЫТТАРЫ ЖӘНЕ СТАНДАРТТАРЫ

Аннотация. Мақалада Қазақстан Республикасының адам құқығы саласындағы ішкі істер органдары қызметінің негізгі бағыттары және стандарттары қарастырылады.

Түйін сөздер: конституциялық құрылыс, декларация, адам құқықтары мен бостандықтары, қоғамдық тәртіпті қорғау, полиция, демократия, идеалистер, реалистер, оптимистер.

Жеке тұлғаның құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету шеңберінде, полиция ішкі істер органдарының негізгі бөлімі ретінде ауқымды жұмыс атқарады. Қоғамдық тәртіпті қорғау, азаматтардың қоғамдық және жеке қауіпсіздігін қамтамасыз ету бойынша, азаматтардың және ұйымдардың құқықтары мен заңды мүдделерін құқыққа қайшы әрекеттерден қорғау бойынша тікелей жұмысты ұйымдастыру жүктелген.

Сондықтан да құқық қорғау аясындағы полициямен жүргізілетін шаралардың негізгі міндеті құқықтар мен бостандықтардың бұзылуының алдын алу және оларды жүзеге асыру жолындағы келеңсіздіктерді болдырмаумен іспеттеледі. Бұл жерде тек азаматтардың құқықтары мен бостандықтарының бұзылуының алдын алуға маңызды рөл аударылады. Ішкі істер органдары қызметінің жеке тұлғаның құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету жағынан маңызды бағыты бұл құқықты қорғау қызметі болып табылады.

Адам құқықтары мен бостандықтарын қорғау — адамға оның өміріне, денсаулығына, бостандығына, меншігіне және өзге де игіліктеріне қол сұғатын қылмыстардың алдын алу, жолын кесу, тергеу және ашу, сонымен қатар қылмыс жасаған және анықтау, тергеу органдарынан және соттан жасырынған тұлғаларды жедел іздестіру, қажетті мәжбүрлеудің түрлі шараларын қолдану тіпті тұлғаны тұтқындау және атыс қаруын қолдануға дейін, әкімшілік құқық бұзушылықтар туралы істер бойынша іс жүргізу, азаматтардың жасалған шарттары бойынша тұрғын үйлерін және мүліктерін қорғау және т. б.

Полициямен іске асырылатын көрсетілген өкілеттіктер азаматтардың жеке бостандықтарын шектейтін және өзінің құқықтары мен бостандықтарын жүзеге асыруларына кедергі келтіретін жағымсыз құбылыстарды анықтауға және жедел түзеуге септігін тигізеді. Осы мағынада адам құқықтары мен бостандықтарының жүзеге асуы полиция қызметінің қорғауынсыз мүмкін емес. Сондықтан полицияның негізгі борышы азаматтардың жеке бостандықтарының игілігін еркін қолдануларын қиындататын келеңсіз факторларды түзеу болып саналады. Қазақстан Республикасы Конституциясының 12-бабында адамның және азаматтың өз құқықтары мен бостандықтарын жүзеге асыруы басқа адамдардың құқықтары мен бостандықтарын бұзбауға, конституциялық құрылыс пен қоғамдық имандылыққа нұқсан келтірмеуі тиіс деп белгіленген. Мұндай конституциялық норма адам мен азаматтардың жеке бостандықтары аясындағы әрекеттерінің заңдылығына полиция жағынан тұрақты қадағалауды талап етеді.

Адам құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету — азаматтардың және өзге де тұлғалардың өз құқықтары мен бостандықтарын құқыққа сай жүзеге асыруды қамтамасыз ету бойынша міндеттілігін белгілейді. Адам құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету негізінде полицияның әкімшілік қызметінің шеңберінде жүзеге асырылады.

Азаматтардың жеке өміріне араласуға көптеген полиция бөлімдерінің шектеу құқығы бар. Көбінесе бұл тұлғаның құқық бұзушылық жасағандығына немесе тұлғаны құқыққа қайшы әрекет жасаған кезде сезік тудырған жағдайға байланысты болады. Бірақ аталған өкілеттіктің ерекше бір сипаты бұл құқық бұзушылардың немесе сезіктілердің ғана емес, сонымен қатар өзге де тұлғалардың жеке мүддесін қамти алады. Полиция қызметкерлеріне ең алдымен, жеке

тұлғаның ар-ожданы мен абыройын, азаптаудан бостандығын, күш көрсету мен қатал қарауын, жеке өмірге қол сұғылмаушылығын, жеке және отбасылық құпияға құқылығын, ар-ождан бостандығын, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарының сот арқылы және өзге де орынды қорғалуын сөзсіз, бұлтарыссыз сақтау жатады.

Полиция қызметіндегі адам құқықтары мен бостандықтарының басымдылық принципі мемлекет механизміндегі органдардың мақсаттарын түбегейлі өзгертуден байқалады. Осы шамада америкалық ғалымы Ж. Бродериктің зерттеуі қызығушылық танытады¹. Аталған автор сызба ұсынды, осы сызбаға сәйкес полицейліктердің төрт моделін ерекшелейді.

1. Идеалистер — қоғамдық тәртіпті, сондай-ақ азаматтардың құқықтары мен бостандықтарында қамтамасыз етуге ынтылылығымен сипатталады. Олардың қызметі көбінесе алдағы қойылған міндеттердің барлық кешенін орындауда және осының нәтижесінде өз кәсібіне көмексіздік пен қанағаттанарлықсыз танытқан кезде, өз ведомстволары мен жұртшылықтарына қатысты келіспеушілік пиғылымен ерекшеленеді.

2. Жазалаушылар — қоғамдық тәртіп үшін өздерін жауапты деп сезінеді. Осы міндетті орындау жеткілікті анық айғақталған басымдылығымен сипатталады.

3. Реалистер — жазалаушылармен бірге қоғамға қатысты «арсыз» елесін бірге бөліседі, бірақ өздерінің кәсіптеріне қажетті қиялдарын, әсіресе бой ұсынуларын жоғалтқандығын сезіне отырып, олардың азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз етуге, қорғауға міндетті құқықтық тәртіпке талғаусыздық танытады. Реалистер — бұл кәдімгі көңілі қалған идеалистер.

Оптимистер — халыққа көмек көрсетуде өз қызметінің әлеуметтік жағын белгілеп және тек қана заң шеңберінде әрекет ете отыра, қоғамдық тәртіпті қорғау және азаматтарды қорғау міндетінің арасындағы басымдылық иерархиясын төңкеруге ұмтылады.

Полиция қызметінің негізгі әдістері басқа да мемлекеттік басқару органдары секілді сенім және мәжбүрлеу болып табылады. Сенім полиция қызметінің әдісі ретінде өнегелік, құқықтық тәрбие, сондай-ақ ұйымдастырушылық-көпшілік жұмыс атқаруымен айғақталады. Оның мақсаты азаматтардың жалпы құқықтық мәдениетін жоғарлату болып табылады. Бұл үшін құқықтық ағарту жүзеге асырылады, дұрыс мінез-құлық қалыбы қалыптасады, мысалы, заңды құрметтейтін мінез-құлықтың пайдасы мен тиімділігін, жекелеген нормативтік актілердің ережелерін, құқыққа сай өзін-өзі қорғау принциптерін, құқық бұзушылық жасағанда жауапкершіліктің пайда болу сипатын түсіндіру барысында².

Бүгінгі таңда Қазақстанның әрекеттегі заңнамасын Қазақстан Республикасы Конституциясының негізгі принциптеріне, ең алдымен адам құқықтары мен бостандықтарының басымдылық принципіне толық сәйкестендіру мақсатында жетілдіру аса маңызды. Бірінші кезекте бұл Қазақстан Республикасының Қылмыстық және Қылмыстық процесс кодекстеріне қатысты.

Сондықтан да құқықтарды шектеу кезінде адам құқықтары мен бостандықтарының жалпы декларациясының ережелеріне сүйену қажет. Осы мәселе бойынша Декларацияның 29-бабының 2-тармақшасындағы бекітілген принцип қазіргі уақытта өте өзекті: әрбір адам өзінің құқықтары мен бостандықтарын жүзеге асыру кезінде өзгелердің құқықтары мен бостандықтарының танылуы мен құрметтелуін қамтамасыз ету және демократиялық қоғамдағы өнегеліктің, қоғамдық тәртіптің және жалпы игілігінің әділетті талаптарын қанағаттандыру мақсатында тек қана заңмен белгіленген шектеулерде ғана тартылуы қажет³.

Жеке адамның құқықтары мен бостандықтарын шектеу ең алдымен Қазақстан Республикасының конституциялық құрылысын — мемлекеттің басты тіреуін, Республикадағы конституциялық, құқықтық мемлекет сипатын қамтамасыз етуге шақырылған оның негізін қалаушы принциптерін қорғау үшін енгізіледі. Сондықтан да Конституциядағы бекітілген конституциялық құрылыстың негіздері Қазақстан Республикасының мемлекеттік және қоғамдық құрылысының барлық құқықтық реттеу іргесін құрайды, заңдық тұрғыда қазақстандық мемлекеттілікті сипаттайтын аса маңызды қатынастар мен байланыстарды белгілейді. Осыған байланысты конституциялық құрылысты қорғау Қазақстан Республикасының басты міндеті болып табылады⁴.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются основные направления и стандарты в деятельности органов внутренних дел в области прав человека в Республике Казахстан.

RESUME

In the given article the author investigates basic directions and standards of Organs of Internal Affairs concerning human rights of the Republic of Kazakhstan.

¹ Broderick J. Polise in a Time of Change. — NJ., 1973. — P. 62-81.

² Убеждение и принуждение в борьбе с преступностью. — Алма-Ата, 1989. — С. 176.

³ Ким В. А. Годы созидания. Анализ политических и конституционно-правовых взглядов Первого Президента Республики Казахстан. — Алматы, 2001. — С. 203-210.

⁴ Айтхожин К., Сексембаева Е. Конституционные основания ограничения прав и свобод человека и гражданина в Республике Казахстан // Фемида. — 2001. — № 3. — С. 10-11.